

Nawoord bij Kathleen Taylor: *Het Wrede Brein* (Lannoo, 2010)

Johan Braeckman
Universiteit Gent

Wanneer worden kinderen zich bewust van het bestaan van wreedheid? Ik herinner me de diepe indruk die de foltertuigen in het Gentse Gravensteen op me maakten, maar ik weet niet meer hoe oud ik was. Acht misschien, maar het kan evengoed tien of twaalf zijn geweest. Wellicht zag ik ze al eerder, het was bij wijze van spreken om de hoek, maar was ik bij dat vroegere bezoek niet in staat om de middeleeuwse gruwel te bevatten. Gaandeweg moet het kinderen dagen dat mensen niet alleen in staat zijn om elkaar, wetens en willens, zo extreem mogelijk te pijnigen, maar dat ze ook bijzonder inventief zijn in het bedenken van methodes om te folteren. Ook de kennismaking met *Het oordeel van Cambyses*, een werk uit 1498 van de Vlaamse primitief Gerard David, te bezichtigen in het Brugse Groeningemuseum, herinner ik me als de dag van gisteren. We zien een man van wie gesuggereerd wordt dat hij zich liet omkopen. Hij ligt vastgebonden op een tafel terwijl vijf mannen hem levend villen. Het lijkt alsof ze hun werk nauwgezet, efficiënt en onbewogen uitvoeren. Het linkerbeen van de man is bijna geheel gevild. Het is duidelijk de bedoeling om zijn huid volledig af te stropen. We kunnen vermoeden dat hij daarna nog een tijdje leven zal. Ik was wellicht vijftien of zestien toen ik voor het eerst kennismakte met dit schilderij. Er was geen weg terug: het besef dat de menselijke soort wreedaardig is, was niet meer weg te denken. Wie zich verdiept in de menselijke geschiedenis vindt een schier eindeloos aantal voorbeelden die dit bevestigen. Wreedheid hoort zonder twijfel bij het menselijk leven, de vraag is alleen: op welke manier precies? Zoals zwemmen bij vissen of vliegen bij vogels? Of eerder zoals werktuigengebruik bij chimpansees, of praten bij papegaaien?

Een paar decennia na de Tweede Wereldoorlog, toen men wetenschappelijke verklaringen begon te zoeken voor de foltering en het doden door de nazi's van Joden, zigeuners, gehandicapten, homoseksuelen en ander '*lebensunwertes Lebens*', ontstond de theorie van de '*killer ape*', de 'moordzuchtige aap'. De Amerikaanse schrijver Robert Ardrey bracht in een aantal vlot geschreven boeken de opvatting naar voren dat de mens van nature geneigd is tot agressie en geweld omdat hij afstamt van prehistorische voorouders die zich enkel door het gebruik van extreem geweld in leven konden houden. Wreedheid zit in de aard van het beestje. Krab het laagje vernis van een gecultiveerde moderne stedeling en je vindt een moordzuchtige mensaap die eergisteren nog rondzwierf op de Afrikaanse savanne. Ardrey baseerde zich op het wetenschappelijk werk van ethologen zoals Konrad Lorenz en bioantropologen zoals Raymond Dart, en hij inspireerde op zijn beurt de beroemde openingsscène uit Arthur C. Clarkes boek en Stanley Kubricks gelijknamige film *2001: A Space Odyssey*. Hoewel het extreem gewelddadige en wrede gedrag van de nazi's voor de meesten onder ons nauwelijks te bevatten is, zijn we er allen toe in staat, was Ardreys standpunt. Ardrey en anderen beklemtuonden de evolutionaire en biologische wortels van geweld, maar in dezelfde periode toonden psychologen zoals Stanley Milgram aan dat mensen enkel overgaan tot buitensporige agressie wanneer ze zich in een specifieke situatie en context bevinden. Mensen geven niet zomaar elektroshocks aan anderen. Er moet als het ware aan een aantal factoren zijn voldaan, en die factoren zijn noodzakelijk, maar niet voldoende. Niettemin was het schrikwekkend hoe makkelijk men immoreel gedrag kan triggeren in experimentele situaties.

De cultuur- en gedragswetenschappen zijn sedertdien verdeeld over het relatieve belang van biologische, aangeboren factoren enerzijds, en culturele, aangeleerde aspecten anderzijds. Een van de grote verdiensten van het boek van Kathleen Taylor is ongetwijfeld dat ze

gedetailleerd en overtuigend de steriliteit van het zogenaamde *nature-nurture*-debat blootlegt. Het heeft geen zin om te debatteren over het relatieve gewicht van biologie of cultuur.

Menselijk gedrag is een expressie van zowel aangeboren als aangeleerde en omgevingsaspecten. Net zomin als de lengte van een rechthoek belangrijker is dan de breedte, is de omgeving meer of minder doorslaggevend dan geëvolueerde kenmerken. Zonder aangeboren psychologische eigenschappen die door natuurlijke en seksuele selectie tot stand zijn gekomen, is überhaupt geen gedrag en cultuur mogelijk.

Op analoge wijze toont Kathleen Taylor aan dat het debat over de vraag of de mens van nature goed of kwaad ter wereld is gekomen, al even steriel is. Zowel Hobbes als Rousseau heeft een punt, maar beiden zijn te eenzijdig, te reductionistisch als het ware. Tal van studies, van de jaren zestig tot op heden, tonen aan dat mensen relatief makkelijk in staat zijn tot gewelddadig en wreed gedrag. Taylor bespreekt helder en genuanceerd meerdere van die studies. De Amerikaanse sociaalpsycholoog Philip Zimbardo deed het haar al voor in zijn meesterlijk boek *The Lucifer Effect. How Good People Turn Evil* uit 2007. Maar sedert de jaren negentig zijn onderzoekers binnen de ontwikkelings-, evolutie- en moraalpsychologie ook de meer verheven eigenschappen van onze soort gaan bestuderen. Het pessimisme dat in zekere mate is verbonden aan het onderzoek naar immoreel gedrag, wordt getemperd door de bevindingen over altruïsme, empathie, hulpvaardigheid en diverse vormen van morele emoties en moreel positief gedrag. Hoewel we ons moeten hoeden voor de ‘val van het essentialisme’ waar Taylor voor waarschuwt, zijn er mensen die geen vlieg kwaad kunnen doen, hoezeer die vlieg hen ook mag treiteren. Aan het andere uiterste van de gausscurve bevinden zich psychopaten, die, niet gehinderd door morele remmingen, soms verbijsterend immoreel gedrag vertonen. Bij sommigen gaat dat gedrag over in regelrecht sadisme. Maar de grote meerderheid van de mensheid gedraagt zich overwegend moreel positief en is vaak verrassend altruïstisch en behulpzaam. Kinderen overtreden veel makkelijker sociale conventies dan morele regels. Kleuters hebben er geen problemen mee om een koekje in de klas te eten wanneer dat normaliter niet is toegelaten, mits de kleuterjuf zegt dat het voor een keertje mag. Maar als diezelfde juf de kleuters aanmoedigt om hard aan elkaars haar te trekken, is er maar een kleine minderheid die van de gelegenheid gebruik – of misbruik – maakt. Er is, zoals Taylor overtuigend aantoont, *otherization*, dehumanisering, of het ‘anders maken van medemensen’ nodig, in combinatie met andere factoren, zoals de sociale aanvaarding van geweld, om gewone mensen te doen overgaan tot ongewone daden. Dit alles neemt niet weg dat zowel individuele mensen als gemeenschappen en culturen maar al te vaak in situaties kunnen belanden waarin de noodzakelijke factoren op de ‘juiste’ manier aanwezig zijn. Een van de, ook door Taylor aangehaalde, klassieke studies in dit verband is geschreven door de Amerikaanse historicus Christopher Browning. In zijn sterk door Stanley Milgrams onderzoek geïnspireerde boek *Doodgewone mannen. Een vergeten hoofdstuk uit de Jodenvervolging* (oorspronkelijke titel: *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*) toont hij aan hoe enkele honderden mannen, in het normale leven arbeiders en middenstanders van middelbare leeftijd uit de omgeving van Hamburg, ten gevolge van groepsdruk en bevelen door gezagsdragers, transformeerden tot moordmachines. In ruim een jaar tijd deporteerden en vermoordden vijfhonderd ‘doodgewone mannen’ meer dan tachtigduizend Joden. Wie om welke reden dan ook niet in staat was om deel te nemen aan de slachtingen kon er ongestraft mee stoppen. Slechts vijftien van de vijfhonderd mannen maakten van die mogelijkheid gebruik. Men kan van dergelijke vaststellingen cynisch en pessimistisch worden en voorspellen dat de mensheid gedoemd is tot leed en ellende, aangebracht door onuitroeibare psychologische neigingen tot immoraliteit en wreedheid. De wetenschappelijke inzichten die Kathleen Taylor samenvat en wikt en weegt, maken niet bepaald duidelijk dat pessimisme onterecht is. Nog los van de geëvolueerde, neurologische mechanismen die behoren tot ons psychologisch instrumentarium, zijn er ook de naakte feiten.

Ook in onze tijd beheerst extreem geweld en wreedheid het dagelijkse nieuws. In zijn boek *Humanity: A Moral History of the Twentieth Century* maakt de Britse filosoof Jonathan Glover de trieste balans op van geweld en agressie in de twintigste eeuw. Wie Glover leest, kan makkelijk zijn geloof in de mogelijkheid van morele vooruitgang verliezen. Maar Kathleen Taylor ziet ook een reden om gematigd optimisme te rechtvaardigen. Haar boek is in wezen een uitgesponnen exposé om dat optimisme te verantwoorden. Wetenschap, in het bijzonder de brein- en cognitieve wetenschap, kan ons de middelen aanreiken om beter te begrijpen waarom we soms gewelddadig en wreed zijn. In het begrijpen van de diepere oorzaken van ons gedrag, evolutionair, neurologisch én historisch en sociaal, ligt de sleutel tot het vermijden van onwenselijk gedrag en het bevorderen van ethisch positief gedrag. We moeten wetenschappelijk begrijpen hoe de mens in elkaar steekt om, vanuit ethisch oogpunt, wenselijk gedrag te bevorderen en immoreel gedrag te vermijden. Kathleen Taylor beseft uiteraard dat we, wetenschappelijk gesproken, nog lang niet zo ver staan. Maar haar boek, en de fascinerende studies die ze bespreekt, waarvan vele van recente datum, maken op zijn minst duidelijk dat haar gematigd optimisme niet op wensdenken berust. Het is allicht geen toeval dat de jongste jaren meerdere boeken verschenen die geweld, wreedheid en immoreel gedrag bespreken vanuit wetenschappelijk, in het bijzonder neurowetenschappelijk perspectief. In ons eigen taalgebied denk ik aan *Het Morele Instinct*, het in 2008 verschenen boek van moraalfilosoof Jan Verplaetse. Taylor en Verplaetse zitten op eenzelfde denkspoor. Beiden zijn van mening dat wreedheid en immoreel gedrag eigen is aan de mens en niet verdwijnt door eenvoudige sociale ingrepen of door pedagogische principes die op een naïeve empiristische mensvisie berusten, die de menselijke natuur als een tabula rasa, een ‘onbeschreven blad’ beschouwt. De Amerikaanse evolutiepsycholoog Steven Pinker zet in zijn boek *The Blank Slate* uit 2002 uitvoerig uiteen waarom de tabula-rasavisie niet vol te houden is. Taylor en Verplaetse bouwen daarop verder. Aanvaarden dat de menselijke psychologie berust op neuronale, geëvolueerde mechanismen houdt niet in dat het menselijk gedrag biologisch gedetermineerd is of gedoemd is tot morele ontsporing. Het biedt integendeel de nuchtere mogelijkheid om op cultureel en politiek niveau de juiste ingrepen te doen, op grond van de waarden en de maatschappij die we wenselijk achten.